

УДК 355.43:94(44)«1805/1815»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-14>

Анатолій ТКАЧУК,

orcid.org/0000-0001-5219-8571

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *atkachuk.vnu@gmail.com*

Дарина ЯЦЮК,

orcid.org/0009-0001-4032-6238

студентка II курсу магістратури факультету історії політології та національної безпеки

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *darysia95@gmail.com*

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА: ЕВОЛЮЦІЯ ВІД АУСТЕРЛІЦА ДО ВАТЕРЛОО

У статті проаналізовано особливості трансформації стратегії і тактики Наполеона Бонапарта впродовж 1805–1815 рр. Досліджується процес еволюції його військового мистецтва від тріумфу під Аустерліцем у 1805 р. до краху під Ватерлоо в 1815 р. Звернено особливу увагу на характер військових кампаній і вирішальних поєдинків, які впродовж означеного періоду відчутно відрізнялися змінами в суті військової доктрини і відсутністю адекватної реакції французького імператора на очевидну адаптацію дій командування армії противників до його манери підготовки військових операцій і ведення бою. Розглядаються переміни його стратегії, тактики маневрування військами, використання артилерії та причини деградації таланту полководця в умовах нових реалій європейських воєн.

Аргументовано твердження, що навіть найкращі стратеги можуть нехтувати актуальною інформацією, припускаючись серйозних помилок. Це стало однією з причин переходу від блискучих перемог до нищівних поразок.

Обґрунтовано твердження про те, що Наполеон пройшов шлях від креативного стратега військової справи, що випереджав свій час, до заручника власних масштабних схем, які він не зміг вписати в геополітичну ситуацію, що змінювалася дуже динамічно. З роками командний склад французів змінювався, а імператор почав покладатися на лобові удари та чисельну перевагу замість креативних маневрів. Означено вплив геополітичних факторів та виснаження ресурсів Франції на результати військових кампаній.

Діяльність Наполеона довела, що навіть геніальна тактика і стратегія не є абсолютною перевагою в протистоянні з об'єднаною економічною та військовою могутністю коаліції європейських держав.

Загалом, можна стверджувати, що військове мистецтво Наполеона Бонапарта зазнало очевидної стагнації. Цим вдало й ефективно скористалися його противники, які змогли пристосуватися до наполеонівської стратегії ведення бою і впровадити власні результативні контрзаходи. Зрештою саме ця передбачуваність і шаблонність стали однією з головних причин остаточної поразки Наполеона і назавжди завершили епоху його тріумфів.

Ключові слова: військова кампанія, коаліція, Наполеон, стратегія, тактика, Франція.

Anatoliy TKACHUK,

orcid.org/0000-0001-5219-8571

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of World History

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) *Tkachuk.Anatoliy@vnu.edu.ua*

Daryna YATSYUK,

orcid.org/0009-0001-4032-6238

2nd year master's degree student at the Faculty of History, Political Science and National Security

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) *darysia95@gmail.com*

NAPOLEON BONAPARTE'S STRATEGY AND TACTICS: EVOLUTION FROM AUSTERLITZ TO WATERLOO

The article analyzes the features of the transformation of Napoleon Bonaparte's strategy and tactics during 1805–1815. The process of evolution of his military art from the triumph at Austerlitz in 1805 to the collapse at Waterloo in 1815 is studied.

Special attention is paid to the nature of military campaigns and decisive battles, which during the specified period were noticeably distinguished by changes in the essence of military doctrine and the lack of an adequate reaction of the French emperor to the obvious adaptation of the actions of the command of the enemy armies to his manner of preparing military operations and conducting combat. Changes in his strategy, tactics of maneuvering troops, the use of artillery and the reasons for the degradation of the commander's talent in the conditions of the new realities of European wars are considered.

The statement is argued that even the best strategists can neglect current information, making serious mistakes. This became one of the reasons for the transition from brilliant victories to devastating defeats.

The assertion that Napoleon went from a creative military strategist who was ahead of his time to a hostage of his own large-scale schemes, which he could not fit into the geopolitical situation, which was changing very dynamically, is substantiated. Over the years, the command structure of the French changed, and the emperor began to rely on frontal strikes and numerical superiority instead of creative maneuvers. The influence of geopolitical factors and the depletion of France's resources on the results of military campaigns is indicated.

Napoleon's activities proved that even brilliant tactics and strategy are not an absolute advantage in confronting the combined economic and military power of a coalition of European states.

In general, it can be argued that the military art of Napoleon Bonaparte underwent obvious stagnation. This was successfully and effectively used by his opponents, who were able to adapt to Napoleon's strategy of warfare and implement their own effective countermeasures. Ultimately, it was this predictability and patterning that became one of the main reasons for Napoleon's final defeat and forever ended the era of his triumphs.

Key words: military campaign, coalition, Napoleon, strategy, tactics, France.

Постановка проблеми. Аналіз військового мистецтва Наполеона залишається актуальним і полягає в тому, щоб простежити, характер та результати змін тактики й стратегії військових операцій Наполеона в період 1805–1815 рр., проаналізувати причини початкових успіхів військової доктрини полководця, адаптацію дій армій противників до його манери ведення бою. Це дає можливість з'ясувати, як з часом занепадають сильні армії і чому навіть найкращий стратег може припуститися серйозних помилок.

Аналіз досліджень. Військове мистецтво Наполеона Бонапарта досі залишається темою, яка привертає увагу багатьох істориків. Саме тому, літературна та джерельна база є досить широкою. Очевидно, що зарубіжних досліджень є значно більше, ніж вітчизняних, втім українські історики теж роблять свої внески у вивчення даної проблеми. Зокрема, у праці О. Сотніченка проаналізовано стан війська та розвиток артилерії тієї епохи, а в роботі І. Вегеша – політичні плани Бонапарта. Варто звернути увагу на узагальнюючу працю О. Мустафіна де безпосередньо висвітлюється наполеонівський період європейської історії (О. В. Сотніченко, І. Вегеш, О. Р. Мустафін).

Зарубіжну літературу можна умовно розділити на дві групи. Перша – дослідження особи Наполеона біографічним методом. До таких можна віднести праці істориків серед яких Девід Чандлер, Жан Тюлар, Ендрю Робертс, які дають можливість методом синтетичного опису людини як особи і суб'єкта діяльності відтворити загальну картину його життя та здобутків (D. Chandler, J. Tulard, A. Roberts). Друга група – присвячена окремим кампаніям чи битвам Бонапарта. Сюди, наприклад, можна віднести дослідження грузинського науковця Олександра Мікаберідзе,

який має багато робіт по наполеонівській епосі (A. Mikaberidze).

Важливим джерелом слугують і спогади очевидців – мемуари французьких генералів Коленкура, Сегюра та маршала Макдональда. Вони допомагають краще зрозуміти психологічний стан армії та реальну ситуацію на полі бою (A. Caulaincourt, P.-P. Ségur, J.-B. Macdonald).

Загальний аналіз досліджень даної проблематики засвідчує, що на сьогодні перспективним є відхід від традиційного опису «злетів і падінь» та зосередження на мікроісторії, інформаційних та логістичних аспектах.

Мета статті полягає в спробі аналізу еволюції військового мистецтва Наполеона Бонапарта, а також в з'ясуванні причин трансформації стратегічних результатів від блискучих перемог до нищівних поразок.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти стратегію і тактику Наполеона в період 1805–1815 рр., потрібно з'ясувати ким був Наполеон Бонапарт. Як йому вдалося прийти до влади у Франції, яка після Великої французької революції перебувала у стані хаосу, завоювати довіру народу і створити найбоєздатнішу армію того часу.

Свою військову кар'єру Бонапарт розпочав звичайним артилерійським офіцером. Він активно підтримував революційні ідеї, завдяки чому його кар'єрний ріст відбувався дуже швидко і вже у віці 24 років він здобув чин бригадного генерала. Вдалі військові операції в Італії та Єгипті принесли Наполеону велику популярність серед французів (Tulard, 1977: 21).

У 1799 р. Наполеон разом з групою змовників здійснив державний переворот, наслідком якого стала ліквідація Директорії та розпуск парламенту (Вегеш, 2004: 44). Влада перейшла до трьох консулів, серед

яких Наполеон став Першим і фактичним керівником Франції, якому належала вся повнота влади.

Наполеон розумів, що без боєздатної армії не буде сильної держави, тому перші реформи які він почав реалізовувати в Франції стосувалися саме військової сфери. По-перше, було введено обов'язкову військову службу для всіх молодих людей. По-друге, скасовувалися привілеї для знаті, відтоді просування по службі стало залежати лише від особистих якостей, розуму та бойових заслуг. Як говорив сам Наполеон: «Моє головне правило: кар'єра відкрита для талантів, незалежно від народження чи багатства» (О'Меара, 1822). По-третє, запроваджувалася жорстока боротьба з корупцією у сферах забезпечення армії провізією, фуражем, обмундируванням та озброєнням. Саме для цього було створено відповідне міністерство, яке відповідало за військову логістику. Одним з ключових аспектів своєї реформи Наполеон зробив перезброєння армії. Озброєння почало виготовлятися за єдиними стандартами, зокрема встановлювався калібр гармат 6 та 12 фунтів. Стрілецька зброя теж уніфіковувалася до одного сталого стандарту (Сотніченко, 2025: 97).

Проте, це був лише початок масштабної військової реформи проведеної Наполеоном. Ставши імператором у 1804 р. він продовжував вдосконалювати армію. Насамперед, це стосувалося запровадженню організаційно-штатних змін у французькому війську. Армію було поділено на окремі корпуси. Кожен корпус становив собою окреме з'єднання чисельністю 25–50 тис. вояків, до складу якого входили артилерійські, піхотні, кавалерійські та інженерні підрозділи. Оцінюючи ефективність цієї системи, Наполеон зазначав: «Військовий корпус у 25–30 тисяч осіб може бути залишений напризволяще лише на один день. Але за умов правильного маневрування він здатний стримати сили супротивника до підходу головних підрозділів». Відповідно корпуси складалися з дивізій в 4–10 тис. осіб, а ті – з бригад і полків. Окрім того, за дорученням Бонапарта було сформовано елітну Імператорську Гвардію, до складу якої входили найдосвідченіші ветерани (The Grand Quartier-General Imperial).

Ефективність усіх цих нововведень проявилась вже на початку військових походів Наполеона. Одним з найяскравіших прикладів того, як ці реформи спрацювали на практиці став бій під Аустерліцом 1805 р.

У цій битві Бонапарт здобув одну з найбільших своїх перемог, завдяки тактиці і точним розрахункам. Зійшовшись на полі бою з російським імператором Олександром I та австрійським пра-

вителем Францом II, Наполеон розумів, що його армія поступається чисельністю. Тому, він вирішив взяти їх хитрістю. За день до початку битви, французький імператор наказав своїм передовим підрозділам відступати, таким чином демонструючи противнику уявну слабкість і паніку. Окрім того, Наполеон навмисно відправив свої послів до Олександра I, вдаючи ніби хоче укласти перемир'я (Мустафін, 2017: 74). Це остаточно переконало союзників у тому, що французьке військо не готове до бою. Російсько-австрійська армія, повіривши у те, що Бонапарт наляканий, вирішила завдати удару першою (Tulard, 1977: 214). Союзним командуванням було вирішено спуститися з Праценських висот і вдарити по правому флангу французів. Вони вважали, що таким чином відріжуть Наполеону дорогу для відступу на Відень. Однак, імператор Франції прорахував кожен крок противника і був готовий до цього. Коли російсько-австрійське військо почало атакувати правий фланг французів, розраховуючи на швидку перемогу, їх очікувала велика несподіванка. Замість легкого прориву союзники зіштовхнулися з 3-м корпусом маршала Даву, який за наказом Бонапарта за 48 годин подолав відстань у 110 км від Відня і вночі перед битвою таємно зайняв позиції. Війська союзників кинули фактично всі сили щоб пробити оборону Даву, таким чином оголивши свій центр фронту. Наполеон спостерігав за ситуацією зі свого командного пункту. Побачивши як противник залишає важливу тактичну позицію він промовив: «Ніколи не заважай своєму ворогу, коли той робить помилку» (Did Napoleon say, 2026). Французький імператор вичікував вдалого моменту, щоб завдати вирішального удару.

Близько 9 ранку, коли туман розсіявся, Наполеон віддав наказ діяти. Корпус маршала Сульта, який переховувався в низині, рушив вгору. Для союзників це стало справжньою несподіванкою. Французькі полки атакували центр ворожої армії і вже за 20 хв, розділили військо противника навпіл. Врятувати ситуацію спробувала російська гвардія, яка пішла в контратаку, втім Наполеон передбачив і це. Він вчасно кинув у бій елітний резерв – гвардійську кавалерію, яка вщент розбила ворога. Російсько-австрійські війська в паніці кинулися відступати через замерзлі Сачанські ставки. Тоді Наполеон наказ бити ядрами прямо по замерзлій водоймі, внаслідок чого велика кількість солдатів та гармат противника потрапила під лід. Бій закінчився повним розгромом військ Третьої коаліції та повним тріумфом Бонапарта (Roberts, 2014: 382).

У цій битві Наполеон відійшов від застарілої лінійної системи ведення бою. Він продемонстру-

вав, що незважаючи на кількісну перевагу противника, можна здобути перемогу, завдяки військовій хитрості, швидкості маневру та заздалегідь прорахованій стратегії. Під Аустерліцом Бонапарт показав, що ворога можна перемогти розумом, а не просто лобовим ударом. Проте, цей розгром змусив європейські країни теж змінити підходи до своїх військових систем та адаптовуватися до нових умов ведення бою, що й зумовило подальшу еволюцію стратегії Наполеона.

Яскравим підтвердженням цього став бій під Ваграмом, який відбувся 1809 р. Порівняно з битвою при Аустерліці, де Наполеон здобув свою перемогу завдяки хитрощам та заздалегідь продуманій стратегії, тут він зіткнувся з реформованим австрійським військом. Австрійці перейняли французьку корпусну систему та вже не піддавалися на колишні пастки. Це змусило Наполеона шукати інші способи отримання перемоги над противником.

5 липня 1809 р., у перший день битви Бонапарт спробував з ходу атакувати австрійців, до підходу резервів. Проте, ворог організував глибоку оборону і відбив всі атаки французьких військ. Це змусило Наполеона готуватися до лобового зіткнення. Наступного ранку австрійці перехопили ініціативу і завдали удару по лівому флангу французів, намагаючись відрізати військо Бонапарта від мостів через Дунай (Roberts, 2014: 525). Французький фронт почав розвалюватися, в центрі позицій утворилася порожнеча. Аби уникнути поразки французький імператор прийняв неординарне рішення. За його наказом в одному місці було зосереджено близько 102 гармати з 550, що були в розпорядженні армії. Таким чином можна вважати, що Бонапарт утворив найбільший артилерійський підрозділ того часу. Це дало йому змогу вести потужний вогонь в напрямку зосередження основних сил противника. Він розраховував сильною артпідготовкою зробити пролом в оборонних порядках австрійської армії, в який би ринулася французька піхота Макдональда. Проте, маневр Наполеона зазнав невдачі, через низьку якість підготовки новобранців. Бонапарт більше не міг використовувати мобільні розсипні строї, як під Аустерліцом. Тому, він вирішив зібрати 8 тис. солдат у три великі щільні лінії, які рухалися вперед на ворога. Австрійські війська відкрили шквальний вогонь по французях, як наслідок, ті зазнали великих втрат живої сили (Castle, 1994: 65). Сам маршал Макдональд так писав про ті події: «Австрійська артилерія вела по нас жахливий вогонь. Командири корпусів, генерали, полковники і солдати падали навколо мене сотнями. Моя

колона танула на очах, перетворюючись на купу тіл, але ті хто вижив, продовжували йти вперед в заціпенінні». Попри це, армії Наполеона вдалося повністю пробити та розірвати центр військ противника. Паралельно з цим, маршал Даву штурмував Ваграмські висоти, що зрештою змусило австрійців відступити (Macdonald, 1892: 163).

Цю перемогу Наполеона можна назвати пірровою, через колосальні втрати французької армії, які складали близько 40 тис. осіб вбитими та зниклими безвісті (Castle, 1994: 65). Це наочно показує, як відчутно змінилася стратегія і тактика Бонапарта порівняно з битвою при Аустерліці. Французьке військо більше не могло здобути перемогу лише завдяки хитрощам і заздалегідь продуманій тактиці. Для досягнення успіху Наполеону довелося закидати ворога тілами своїх солдат і снарядами. Битва під Ваграмом продемонструвала Європі, що військова міць Франції починає слабшати. Наступні події показали, що ця важка перемога стала першим серйозним сигналом того, що епоха блискучих успіхів Бонапарта підходить до кінця.

Чимало дослідників вважають, що вторгнення Наполеона до Російської імперії 1812 р. стало його чи не найбільшою помилкою. Бонапарт зібрав військо чисельністю понад 600 тис. чоловік. і вважав, що така величезна сила здатна забезпечити блискучу перемогу Франції. Однак, він не врахував гігантські масштаби території Російської імперії та жахливі дороги, які унеможливлювали ефективну логістику. Стратегія французького імператора, яка будувалася на швидкості, дала серйозний збій, а його військо виявилось не адаптованим до місцевих географічних умов. Постачання провізії та продовольства відставало ще з перших днів війни, внаслідок чого французькі солдати страждали від голоду і постійних хвороб.

На початку наступу на Російську імперію все йшло за планом Наполеона. Французьке військо просувалося вперед і здобувало перемогу в перших сутичках, наприклад під Смоленськом. Це змушувало російську армію відступати вглиб імперії і при цьому спалювати всі склади з їжею та села. Наполеон зі своїм військом рухаючись слідом, втрачав своїх солдатів навіть без серйозних боїв, його армія танула на очах через логістичну катастрофу та виснаження (Zamoyski, 2004: 209).

Визначальним моментом у військовій кампанії Наполеона в Російській імперії стала битва під Бородіно, яка відбулася у вересні 1812 р. Російські війська більше не могли відступати назад, тому головнокомандувач Кутузов вирішив зупинитися і дати великий бій французам. Місце битви було

обрано територія біля села Бородіно. Російська армія ретельно готувалася до бою, вони побудували потужні земляні укріплення, щоб змусити французьке військо йти на важкі штурми. Наполеон прагнув цього бою, аби нарешті вщент розгромити противника і нарешті закінчити війну.

Битва розпочалася вранці 7 вересня 1812 р. з потужної артилерійської підготовки. Цікаво, що перед початком бою маршал Даву пропонував Бонапарту здійснити обхідний маневр з флангу, щоб вдарити у тил росіян (Mikaberidze, 2007: 27). Однак, французький імператор відкинув цю ідею, вважаючи, що ворог розгадає задум і втече з поля бою. Наполеон обрав іншу тактику, він зробив ставку на вогневу перевагу своєї артилерії. За його наказом було зібрано понад 500 гармат і створено гігантські батареї на вузьких ділянках фронту. Передбачалося, знищити російські земляні укріплення, після чого піхота і кавалерія вклинилася б в центр оборони противника. Втім ця тактика призвела до великих втрат з обох сторін і затягнула бойові дії на цілий день. Через природні перепони, такі як річка та лісиста місцевість французькі дивізії не мали змоги ефективно маневрувати. Вони йшли під прямий гарматний вогонь на укріплені позиції противника. Французи декілька разів захоплювали земляні редуты росіян, однак ті кидала резерви і повертали свої позиції назад (Zamoyski, 2004: 271–272). Весь бій зводився до фронтальних штурмів, де Наполеон намагався зламати опір ворожої армії завдяки чисельній перевазі та шквальним артилерійським вогнем. Граф Філіп-Поль де Сегюр, як безпосередній свідок подій писав про становище французького війська так: «Ніколи ще військово-видовище не було настільки жахливим. Весь фронт перетворився на море вогню... Солдати гинули шеренгами. Ті, хто йшов позаду, бачили перед собою лише смерть, але накази гнали їх уперед. Французькі піхотинці наступали щільними колонами, закриваючи очі руками від цього нестерпного залізного граду, що косив їх без упину».

Цікавим тактичним рішенням Наполеона у цій битві стала відмова ввести у бій – Стару гвардію. Наприкінці дня російська лінія оборони значно ослабла. Французькі маршали звернулися до свого імператора, аби той ввів у бій свої елітні підрозділи, для остаточного розгрому противника. Проте, Бонапарт відмовив їм, заявивши: «За вісімсот льє від Парижа я не можу ризикувати своїм останнім резервом». Це рішення зіграло важливу роль, оскільки без удару гвардії російська армія зберегла ядро своїх військ і організовано відступила вночі.

Бій закінчився тим, що жодна зі сторін не досягла поставлених цілей. Російська армія не змогла захистити підступи до Москви, тоді як Наполеон не зміг остаточно розгромити армію противника. Обидві сторони зазнали важких втрат на полі бою, але ніхто так і не здобув остаточної перемоги. Пізніше, Наполеон згадував про Бородіно так: «З усіх моїх битв найжахливіша та, яку я дав під Москвою» (Ségur, 1825: 338, 352, 358). Цей бій продемонстрував як докорінно змінилася його тактика ведення бою. Французький імператор замість швидких обходів, пасток, маневрів, звів усе своє воєнне мистецтво до звичайних лобових атак. Замість продуманих тактичних рішень, він обрав шлях простого виснаження противника, завдяки безперервним штурмам та масовому вогню артилерії. Бонапарт більше не намагався переграти ворога інтелектуально, а став розраховувати на грубу силу. Ця зміна сталася з кількох причин. По-перше, противники Наполеона за роки воєн з ним вже вивчили манеру поведінки французького імператора на полі бою і навчилися тримати оборону. По-друге, армія Бонапарта стала досить великою, як наслідок, здійснювати складні маневри і керувати такою масою людей було надто складно.

Після Бородінської битви, Наполеон зі своєю армією зрештою вступив до Москви, яку заздалегідь, при відступі спалили російські війська та місцеві жителі. Однак, взяття столиці стало для нього не тріумфом, а початком великої поразки. Він вважав, що після цього ворог попросить миру, але все склалося зовсім по-іншому (Caulaincourt, 1935: 105). Французький імператор цілий місяць чекав у спустошеному місті на капітуляцію противника, втім російський імператор відмовлявся від переговорів. Французи опинилися у безвихідному становищі: в Москві закінчилися запаси продовольства, через це солдати потерпали від голоду, хвороб та лютих морозів, крім того, їм загрожувало оточення з боку російських військ. Всі ці фактори змусили Бонапарта прийняти рішення про відступ. Військо Наполеона змушене було повертатися назад розореним Смоленським шляхом. Через повну катастрофу логістики та величезні відстані його армія танула просто на очах.

У результаті, велике французьке військо було майже повністю знищене. Він втратив своїх найкращих ветеранів та майже всю кавалерію. Відчувши слабкість Бонапарта, європейські держави об'єдналися знову, проти спільного ворога у нову коаліцію. Наполеон більше не міг чинити опір такій силі, і як наслідок війська союзників у 1814 р. вступили в Париж. Це призвело до того,

що Бонапарт змушений був підписати зречення від престолу і був засланий на італійський острів Ельба (Chandler, 1966: 1008).

Поразка у війні проти Російської імперії, продемонструвала, що тактика Наполеона зайшла в глухий кут. Величезні географічні простори ворожої держави, логістичні проблеми, лобові атаки призвели до втрати найкращих досвідчених солдатів.

Здавалося б, на цьому військовий шлях Бонапарта завершився. Проте він отримав ще один шанс здійснивши втечу з Ельби та без жодного пострілу повернувши владу у Франції в свої руки. За короткий час йому вдалося сформувати нову армію чисельністю близько 198 тис. чоловік. У відповідь на це, європейські держави зібрали величезні сили, аби завдати Бонапарту остаточної поразки. Наполеон чудово розумів, що зволікати не можна, і потрібно завдати удару першим. Його задум полягав у тому, аби швидко вторгнутися в Бельгію і розбити війська союзників поодиноці (Fremont-Barnes, 2004: 304).

18 червня 1815 р. відбулася знаменита битва при Ватерлоо. Наполеон зійшовся на полі бою з англо-пруськими військами під командуваннями герцога Веллінгтона та фельдмаршала Блюхера. Першою помилкою Бонапарта у цій битві стало рішення відкласти штурм позицій ворога до полудня. Мотивуючи це тим, що нічна злива розмила дороги, і потрібно було дочекатися поки підсохне ґрунт для полегшення маневрів артилерії. Однак, це рішення виявилось великим прорахунком з боку французького імператора. Він фактично віддав стратегічну ініціативу противнику. Другою проблемою Наполеона у цій битві стала повна втрата контролю над діями підлеглих йому генералів та неефективний розподіл резервів. Підтвердженням цього, стало виділення корпусу маршала Груші для переслідування пруссаків. Це ізолювало значну частину французьких військ від місця головної битви. Цей маневр не приніс бажаного результату, так як Груші не зміг завадити Блюхеру і прийти вчасно на допомогу Веллінгтону. Позбавлений мобільності, Бонапарт розпочав битву за звичним вже для себе і передбачуваним для ворога сценарієм – прямолінійний, лобовий тиск на центр англійців. Веллінгтон заздалегідь прорахував цей хід і стійко тримав позиції і оборону на пагорбах (Battle of Waterloo). Французькі піхотинці зазнавали важких втрат від вогню англійських стрільців. Крім того, на полі бою розривалася координація між родами військ Бонапарта. Маршал Ней передчасно кинув усю важку кавалерію на вороже каре, без підтримки

піхоти і артилерії. Таким чином, були виснажені найкращі кінні резерви французів. Вирішального удару у цій битві завдала прусська армія Блюхера, яка з'явилася на полі бою ввечері і завдала раптового потужного флангового удару. Наполеон опинився між двох вогнів, і остаточно втратив можливість для гнучкого маневру. Намагаючись хоч якось врятувати ситуацію, Бонапарт кинув у бій свій елітний резерв – Стару гвардію. Проте під шквальним вогнем противника, ці полки вперше в історії почали відступати. Це спровокувало паніку серед французів, та їх втечу з поля бою.

Ця битва стала останньою в житті Наполеона Бонапарта. Вона продемонструвала остаточний занепад його військової доктрини. Відсутність взаємодії між кіннотою та піхотою, недооцінка швидкості ворога, передбачуваність та повна втрата контролю над генералами призвели до нищівної поразки на полі бою. Сам Наполеон згодом, так пояснював одну з причин своєї невдачі: «Я мав би знищити ворога під Ватерлоо, якби моє праве крило не підвело мене... Мої генерали стали безпорадними людьми... Мені бракувало хорошого офіцера на чолі моєї гвардії; якби там були Бесс'єр чи Ланн, я б не зазнав поразки» (Napoleon's Reflections on Waterloo).

Висновки. Аналізуючи хід наведених вище битв можна чітко простежити еволюцію стратегії та тактики ведення військових дій у період 1805 по 1815 р.

Аустерліц – заздалегідь прораховані всі дії противника, швидкі маневрені та злагоджені дії підрозділів та частин французької армії, і як наслідок – повна перемога. Ваграм – відсутність несподіваних тактичних задумів, основна ставка зроблена на кровопролитні лобові штурми та масований артилерійський вогонь по позиціях противника. Результат – перемога ціною великих втрат. Бородіно – тактика фронтальних наступів та потужних гарматних обстрілів стала основною. У підсумку дванадцятигодинної битви явного переможця так і не було виявлено. Ватерлоо – стратегія та тактика залишилися як і в битвах при Ваграмі і Бородіно, проте на цей раз уникнути поразки французам не вдалося.

Отож, можна стверджувати, що відбулася явна стагнація військового мистецтва Наполеона, чим і скористалися його противники. Вони навчилися адаптовуватися до французької манери ведення бою і успішно застосовувати свої контрзаходи. Зрештою, саме ця передбачуваність та шаблонність призвели до фінальної поразки Наполеона та поклала край епосі його гучних перемог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вегеш І. Наполеон Бонапарт: штрихи до політичного портрета. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Ужгород, 2004. Вип. 1. С. 33–58.
2. Мустафін О. Р. Справжня історія пізнього Нового часу. Харків: Фоліо, 2017. 432 с.
3. Сотніченко О. В. Розвиток артилерії в армії Наполеона (1799–1815 рр.). Історична наука в умовах війни очима здобувачів вищої освіти та молодих учених: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Одеса, 25 квітня 2025 р.). Одеса, 2025. С. 97–101. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/22700/1/Sotnichenko%20O.%20V.pdf>
4. Battle of Waterloo. Wikipedia: The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Waterloo
5. C. Armies on the Danube 1809. Arlington: Empire Games Press, 1980. 236 p. URL: <https://archive.org/details/armiesondanube180000bowd/page/n3/mode/2up>
6. Castle I. Aspern & Wagram 1809: Mighty clash of Empires. Oxford: Osprey Publishing, 1994. 96 p. URL: <https://ru.scribd.com/document/270326365/Osprey-Campaign-033-Aspern-Wagram-1809-Might-Clash-of-Empires>.
7. Caulaincourt A. de. With Napoleon in Russia: the memoirs of General de Caulaincourt. New York, 1935. 186 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.58850/page/n131/mode/2up>
8. Chandler D. G. The Campaigns of Napoleon. New York: Macmillan, 1966. 1216 p. URL: <https://archive.org/details/campaignsofnapol00chan>
9. Did Napoleon say, «Never interrupt your enemy while he's making a mistake»? Fakt yoxla. 2026. URL: <https://faktyoxla.az/en/news/view/3303/did-napoleon-say-039-never-interrupt-your-enemy-while-he-039-s-making-a-mistake-039>
10. Fremont-Barnes G., Fisher T. The Napoleonic Wars: The Rise and Fall of an Empire foreword by B. Cornwell. Oxford: Osprey Publishing, 2004. 352 p. URL: <https://archive.org/details/napoleonicwarsri0000frem/page/n7/mode/2up>
11. Macdonald J.-B. Recollections of Marshal Macdonald, Duke of Tarentum. London, 1892. Vol. 1. 355 p. URL: <https://archive.org/details/recollectionsofm00macd/page/162/mode/2up>
12. Mikaberidze A. The Battle of Borodino: Napoleon Against Kutuzov. Barnsley: Pen & Sword Military, 2007. 276 p. URL: <https://www.perlego.com/book/2444512/the-battle-of-borodino-napoleon-against-kutuzov-pdf>
13. Mikaberidze A. The Burning of Moscow: Napoleon's Trial by Fire 1812. Barnsley: Pen & Sword Military, 2014. 261 p. URL: <https://archive.org/details/burningofmoscown0000alex>
14. Napoleon's Reflections on Waterloo: General Gourgaud's Diary. The Napoleon Series Archive. URL: <https://www.napoleon-series.org/>
15. O'Meara B. E. Napoleon in Exile; or, A Voice from St. Helena. London, 1822. 537 p. URL: <https://militaryhistorynow.com/2014/08/20/the-quotable-bonaparte-nine-of-napoleons-best-known-remarks/>
16. Roberts A. Napoleon: A Life. New York: Viking, 2014. 962 p. URL: <https://archive.org/details/napoleonlife0000robe>
17. Ségur P.-P. de. History of the Expedition to Russia, Undertaken by the Emperor Napoleon, in the Year 1812. London: Treuttel and Würtz, 1825. Vol. 1. 408 p. URL: <https://archive.org/details/vol1historyofexp00segu/page/n3/mode/2up>
18. The Grand Quartier-General Imperial and the Corps d'Armee. Napoleon Series URL: https://www.napoleon-series.org/military-info/organization/c_staff2.html
19. Tulard J. Napoléon, ou le mythe du sauveur. Paris: Fayard, 1977. 1280 p. URL: <https://archive.org/details/printdisabled?tab=about>
20. Zamoyski A. 1812: Napoleon's Fatal March on Moscow. London: HarperCollins, 2004. 644 p. URL: <https://archive.org/details/details/moscow1812napole00zamo>

REFERENCES

1. Vehesh I. (2004) Napoleon Bonapart: shtrykhy do politychnoho portreta. [Napoleon Bonaparte: touches to a political portrait] Naukovyi visnyk Uzhorodskoho universytetu. Serii: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofiia. Uzhorod, 1. 33–58. [in Ukrainian].
2. Mustafin O. R. (2017) Spravzhnia istoriia piznoho Novoho chasu. [The true story of the late modern era]. Kharkiv. 432. [in Ukrainian].
3. Sotnichenko O. V. (2025) Rozvytok artylerii v armii Napoleona (1799–1815 rr.). [The development of artillery in Napoleon's army (1799–1815)] Istorychna nauka v umovakh viiny ochyma zdobuvachiv vyshchoi osvity ta molodykh uchenykh: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh. Odesa. 97–101. [in Ukrainian].
4. Battle of Waterloo. (2022) The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Waterloo
5. C. Armies on the Danube 1809. (1980). Arlington: Empire Games Press. 236.
6. Castle I. (1994) Aspern & Wagram 1809: Mighty clash of Empires. Oxford: Osprey Publishing. 96.
7. Caulaincourt A. de. (1935) With Napoleon in Russia: the memoirs of General de Caulaincourt. New York. 186.
8. Chandler D. G. (1966) The Campaigns of Napoleon. New York: Macmillan. 1216.
9. Did Napoleon say, «Never interrupt your enemy while hes making a mistake»? (2026) Fakt yoxla. URL: <https://faktyoxla.az/en/news/view/3303/did-napoleon-say-039-never-interrupt-your-enemy-while-he-039-s-making-a-mistake-039>
10. Fremont-Barnes G., Fisher T. (2004) The Napoleonic Wars: The Rise and Fall of an Empire foreword by B. Cornwell. Oxford: Osprey Publishing. 352.
11. Macdonald J.-B. (1892) Recollections of Marshal Macdonald, Duke of Tarentum. London, 1. 355.
12. Mikaberidze A. (2007) The Battle of Borodino: Napoleon Against Kutuzov. Barnsley: Pen & Sword Military. 276.
13. Mikaberidze A. (2014) The Burning of Moscow: Napoleons Trial by Fire 1812. Barnsley: Pen & Sword Military. 361.

14. Napoleons Reflections on Waterloo: General Gourgauds Diary. The Napoleon Series Archive. URL: <https://www.napoleon-series.org/>
15. OMeara B. E. (1822) Napoleon in Exile; or, A Voice from St. Helena. London. 537.
16. Roberts A. (2014) Napoleon: A Life. New York: Viking. 962.
17. Ségur P.-P. de. (1825) History of the Expedition to Russia, Undertaken by the Emperor Napoleon, in the Year 1812. London: Treuttel and Würtz, 1. 408.
18. The Grand Quartier-General Imperial and the Corps d'Armee. Napoleon Series URL: https://www.napoleon-series.org/military-info/organization/c_staff2.html
19. Tulard J. (1977) Napoléon, ou le mythe du sauveur. Paris: Fayard. 1280. [in French].
20. Zamoyski A. (2004) 1812: Napoleons Fatal March on Moscow. London: HarperCollins. 644.

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

